

**משה רחימי: הערה למאמרו של יצחק הרשקוביץ, "ויהי בישרון מלך
בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל"
(בד"ד 21, ניסן תשס"ט, עמ' 7-26)**

בכרך 21 של בד"ד פרסם הרב יצחק הרשקוביץ מאמר, שבו עמד על השינויים שבין המניין הראשון בספר במדבר, שנה שנייה ליציאת מצרים, לבין המניין השני, שנת הארבעים ליציאת מצרים. נדמה לענ"ד כי הכותב הצליח לעמוד על ההבדלים אך לא להסבירם כדבעי, ובוודאי לא על רקעם ההיסטורי.

ההערות להלן מנסות לתת הסבר לשינויים אלה על רקע ההתרחשויות באותה תקופה.¹ לדעתי, בתקופה האחרונה במדבר, עת הלך והתגבש הדור החרש, נרקמה אט אט תנועת התנגדות למשה רבנו ולאליטה השלטונית הוותיקה, תוך ניסיונם של שבטים מסוימים לקבע את מעמדם בשדרת השלטון העתידית.² ייתכן שיש בו גם ניסיון לשבירת הברית ולהתנתקות מהקב"ה. שיאה של ההתקוממות היה בחטא בעל פעור. אירוע זה, יותר משנשא סממנים של חטא עריות, טמן בחורבו אלמנטים של מרד גלוי ומתפרץ. תנועת התנגדות זו חילקה את העם לתומכים ולמתנגדים ולא לה שאינם נוטלים חלק במאבק ומתנגדים עם הרוח המצויה. אני מבקש להניח שהמאבק, ובעיקר בתקופת חטא בעל פעור, נשא אופי אלים ואף גבה חיים.³ אמנם התורה מספרת על המתים במגפה כעונש אלוקי על החטא, אך מספר המתים בפועל היה רב יותר.⁴

המפקד

מייד לאחר המגפה, ה' מצווה את משה לפקוד ולמנות את בני-ישראל מבן עשרים שנה ומעלה, כל יוצא צבא.⁵ מפקד זה הנו המפקד המפורט השני הנערך במדבר. מפקד ראשון נערך בשנה השנייה לצאתם ממצרים.

- 1 ראו בהרחבה: מ' רחימי, "עצת בלעם – חטא בעל פעור", טללי אורות ז (תשנ"ז), עמ' 20-52.
- 2 גם מנהיגי השבטים השתתפו במרד זה – במדבר כה, ד: "קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש וישב חרון אף ה' מִיִּשְׂרָאֵל".
- 3 תרגום יונתן לבמדבר כה, ח מפרש שפנחס נעץ את הדומה בזמרי ובזוכי ונשא את שניהם על הרומח והוליסם ככל מחנה ישראל כדי להראות לעם. פנחס מצא לנחון לעבור בכל המחנה ולהראות למורדים את המנוחג ההרוג על מנת לעצור את המרד. גם אז היו עדיין אנשים שרצו להורגו על מעשה זה. כל אלו מעידים על הלך הרוח ועל התמיכה הרחבה שזכתה לה התקוממות זו בקרב העם.
- 4 אין להתעלם מכך שמחנה ישראל התמעט גם כגין אירועים אחרים: חטא המרגלים, חרמה, קברות התאוה, אך האירוע הגדול והקשה היה בבעל פעור.
- 5 במדבר כה, ב. "משל לצאן החביכה על בעליה שנפל בה דבר ומשפסק אמר לו לרועה בכקשה ממך מנה את צאני ודע כמה נותרו בהם להודיע שהיא חביכה עליו" (רש"י לשמות ל, טז).

משה רחימי

נשווה בין שני המפקדים ונדרן בטבלה.

הפרש בעיגול (באלפים)	שנה 40	שנה 2	
-3	43,730	46,500	ראובן
-37	22,200	59,300	שמעון
-5	40,500	45,650	גד
+2	76,500	74,600	יהודה
+10	64,300	54,400	יששכר
+3	60,500	57,400	זבולון
+12.5 {	-8 32,500	40,500	אפרים
+20.5	52,700	32,200	מנשה
+10	45,600	35,400	בנימין
+1.7	64,400	62,700	דן
+12	53,400	41,500	אשר
-8	45,400	53,400	נפתלי
	601,730	603,550	

הערות

- המספר הכולל של בני ישראל פחת במשך שנות המדבר. בדרך כלל אוכלוסייה גדלה, אלא אם יש אירוע של הרג המוני. במיוחד כשמדובר באוכלוסייה של גברים צעירים, כל יוצא צבא.
מכיוון שלא ידוע לנו על מוות בסדר גודל גדול, כמו במגפת בעל פעור ובאירועים שקדמו לה, הרי שמותר לנו להניח, שהשינויים במספרי האוכלוסייה נובעים ומושפעים בעיקר מהמות סביב אירוע זה. הדבר גם מסתבר לאור העובדה, שבמפקד מונים גברים צעירים, מבין עשרים שנה ומעלה כל יוצא צבא. מכיוון שהדעת נותנת שהמורדים והחוטאים בבעל פעור הנם אותם בחורים צעירים, אשר ליכם וייצרם נוטה אחרי כנות מדיין, הרי סביר שמספרם של בני ישראל במפקד השני הושפע ישירות מההרג במרד ובמגפת בעל פעור. כמו כן, רשאים אנו להסיק מסקנה כללית מאוד לגבי כל שבט באופן פרטי. שבט אשר מספר הבחורים הצעירים שלו ירד, הרי הם אותם בחורים שהשתתפו במרד וחטאו בבעל פעור ומתו נעימותים או במגפה. כלומר, השבט היה מעורב יותר במרד ובחטא. שבט אשר מספר הפקורים שלו עלה, ניתן להסיק שהיה מעורב פחות או כלל לא מעורב במרד בעל פעור וגדל באופן טבעי (מוכן שהמסקנות הנן במסגרת ידיעותינו ואין כאן יומרה להסביר הכול באמצעות המספרים בלבד).
- שבט שמעון: מספרם של בחורי שבט שמעון ירד פלאים. הם איבדו 60% משכבת אוכלוסייה זו. שבט שמעון היה השבט המוביל במרד. זמרי נשיא בית אב בשבט שמעון היה המנהיג

הערה למאמרו של יצחק הרשקוביץ

ומשך אחריו את בני שבטו אשר תמכו בו. מספרם של המורדים-חוטאים בשבט שמעון היה הגדול ביותר, וממילא, זהו השבט שמתו בו הבחורים הצעירים הרבים ביותר, בידי אדם ובידי שמים.

3. כדי לבחון ולהבין טוב יותר את הערות 1 ו-2, נעיין בסדר חנייתם של שבטי ישראל במדבר, על פי השיטה שהראשון בכל שלישייה באמצע, השני מימינו והשלישי משמאלו (כאשר מסתכלים מבפנים).



בני ישראל חוגגים בערבות מואב על ירדן יריחו, מצפון למואב ולמדיין. הצד הדרומי של מחנה ישראל פונה למואב ולמדיין. בנות מואב-מדיין הנשלחות ל"חזית", לעבר מחנה ישראל, פוגשות ראשונה את שבטי הדרום (בהנחה שלא נכנסו מייד לתוך המחנה). שבט שמעון, שכנראה הקרקע הייתה מוכנה אצלו למרד, נסחף לתוך מערכולת החטא. עובדה זו היוותה גורם מדרבן נוסף שדחף את שמעון לחטא ולעונש.

4. ראובן וגד, היושבים בדרום, גם הם נתונים להשפעה החזקה ביותר של בנות מואב ולהמרדה של שבט שמעון. פוטנציאלית, נצפה למצוא בשבטים אלה מספר מורדים גדול, כאשר האינדיקציה שלנו היא התמעטות אוכלוסיית הבחורים שלהם. ואכן, המאזן של ראובן וגד הנו מאזן שלילי.

גם שבטי בנימין, אפרים ומנשה, השכנים של שמעון במערב, חשופים להשפעה. נבדוק ונמצא, שבנימין ומנשה לא הושפעו, אדרבה, הגידול באוכלוסייתם הוא גדול יחסית לאחרים. אפרים, לעומתם, הושפע מאוד. המאזן השלילי שלו הנו השני בגודלו, אחרי שמעון. ניתן לומר באופן זהיר, שהשבט שמספר החוטאים בו היה גדול מאוד, אחרי שמעון, הנו אפרים (במקביל אליו שבט נפתלי).

5. מנשה ואפרים: הכיזד מנשה לפני אפרים במפקד זה? מאז ברכתו של יעקב ולאורך כל התורה, אפרים יופיע תמיד לפני מנשה, חוץ מפסוק זה.⁶ מתוך הטבלה נסיק, שאם שבטו של אפרים הנו חוטא כה גדול ושבט מנשה אינו חוטא כלל (מאזנו החיובי הנו הגדול ביותר), הרי

6. בנביאים נמצא מקומות ספורים שבהם מנשה מופיע לפני אפרים וכל מקום וסיכותיו. בתורה, כשמדובר על הישות השבטית, תמיד אפרים קודם למנשה.

- שבמקום זה אין זכות לאפרים להיות הראשון. כאשר יעקב העביר לאפרים את הבכורה בשיכול ידיו, הוא דיבר על "האלוקים אשר התהלכו אבתי לפניו... האלקים הרעה אותי... המלאך הגואל אותי...". יעקב מדבר על הברית שבין הקב"ה לבניו וכן "בך יברך ישראל לאמר ישמך אלקים כאפרים וכמנשה".⁷ אפרים הפר את הברית בחטא בעל פעור, ולכן קשה להעניק לו את הבכורה במעמד זה, ובוודאי שאין רצון ליישם את "בך יברך ישראל...".
6. צד צפון מרוחק מבנות מואב ומשמעון, ואכן אשר במאזן חיובי. לעומת זאת, הן במאזן חיובי מיטרי מאוד ונפתלי במאזן שלילי גדול. הייתכן כי שני שבטים אלו, בניה של בלהה, שפחת רחל, תומכים ונוהים אחרי אפרים, בן הגבירה בעל האופי המנהיגותי, ואחרי שאיפותיו השלטוניות?
7. צד מזרח: יהודה, יששכר וזבולון. אמנם הם קרובים למואב ולמדיין אך שלושתם במאזן חיובי. האם זה בהטפעת העובדה שמשה ואהרון חונים בצד זה במחנה לוויה? האם המאזן החיובי הקטן של זבולון ויהודה (יחסית לאוכלוסייתם הגדולה בשנה השנייה) מעיד שבכל אופן הקרבה לצד דרום-מזרח השפיעה גם עליהם?

מספר שאלות נשארו עדיין פתוחות. בשורות הבאות, בהערות על ספר דברים, ננסה להתייחס לחלק מהשאלות ואולי נצליח להבין את ברכות משה לשבטים לפני מותו בעזרת הטבלה.

ספר דברים

במתן תורה ה' כרת ברית עם ישראל.⁸ לאחר חטא העגל⁹ יש צורך בחידוש הברית, ברית חורב.¹⁰ ברית זו מותנית מייד באיסור עבודה זרה ואיסור כריתת ברית עם הגויים אשר בארץ.¹¹ עם ברית זו היו אמורים להיכנס לארץ ישראל. משחטאו בעבודה זרה בבעל פעור הפרו שוב את הברית ועל כן יש לחדשה. מהורה ותפקידו של ספר דברים הם היותו ספר הברית בין ה' לישראל, הכולל תוכחה ומוסר, מצוות שנועדו לחזק את הברית ולתקן את חולשות העם לפני כניסתו לארץ, כמו גם "ולתתך עליון על כל הגויים אשר עשה לתהלה לשם ולתפארת ולהיתך עם קדוש לה' אלקיך",¹² הברכה והקללה ולבסוף דברי משה לכל שבט ושבט. לטענתנו, ספר דברים נאמר תחת ההשפעה של מרד בעל פעור ומהווה את תיקונו. תוכן ספר דברים הוא כבואה ותוצאה של הלך הרוח ומצב העם לאדר חטא בעל פעור.

משה רבנו נפרד מבני ישראל בדברי ברכה לכל שבט ושבט הכוללים גם דברי תוכחה סמויים.¹³

7 בראשית מה, יד-כב.

8 שמות כד, ז-ח; לד, כח.

9 שם לג, ו: "ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב" ורש"י לפסוקים ד, ו.

10 שם לד, י: "הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך...".

11 שם שם, יא-טז.

12 דברים כו, יח-יט.

אם כל ספר דברים הושפע ונכתב על רקע טראומת בעל פעור, הרי שדבריו האחרונים של משה, שהנם מסרים ייחודיים המופנים לכל שבט, על אחת כמה וכמה. משה, המנהיג שנפגע בחטא זה שהמרד כוון בעיקר נגדו, יכוון את היצי תוכחתו לשבטים הראויים לכך.

נעיין במספר דוגמאות בולטות כברכות משה בעזרת טבלת ההשוואה שבין המפקדים ובעזרת ההערות שהערנו על טבלה זו לעיל.

1. שבט שמעון: שבט שמעון אינו מוזכר כלל כברכות משה. שבט זה, שהיה מנהיג המרד וגרם את כל התלאה והעונש על בני ישראל, אינו ראוי להתייחסות של משה. אין משה מסוגל לומר להם אף לא דברי תוכחה. משל לבן, שסילקו אביו מעל פניו ואין הוא חפץ להזכירו כלל וכלל.
2. שבט יוסף: ערב כניסתם של בני ישראל לארץ, לא קיימת ישות שבטית בשם יוסף. ישנם שני שבטים נפרדים לגמרי, אפרים ומנשה. לפי הטבלה, מאזן הצמיחה של אפרים הנו מאזן שלילי (אחרי שמעון) ואילו מאזנו של מנשה הנו החיובי ביותר מכל השבטים, הן באופן מוחלט והן יחסית לגודלו בשנה השנייה. משה מסתיר כברכותו את שבט אפרים על ידי הכללתו עם מנשה (על סמך זיכרונות העבר) ובצירוף זה מתקבל מאזן חיובי של "שבט" יוסף. משה עושה זאת משתי סיבות. האחת, משום כבודו של יוסף ומניעת ביזיונו. השנייה, משום כבודו של יעקב, אשר שם את אפרים ככבוד וקרא עליו את הפסוק: "בך יברך ישראל ישמך אלקים כאפרים וכמנשה"¹⁴ ואפרים אינו עומד בציפיות. כמו כן משום שבירך את יוסף כברכת ריבוי הבנים,¹⁵ ולאחר חטא בעל פעור, אפרים אינו תורם למימוש ברכה זו.
3. שבט ראובן: שבט ראובן הוא בעל מאזן שלילי מינורי. שכנותו עם שמעון וקרבתו הגיאוגרפית למואב ולמדריין שמים אותו מלכתחילה בקבוצת סיכון גבוהה. בכל זאת חטאו קטן עשרת מונים מחטאו של שמעון. משה מגלה הכנה למצבו של ראובן ומברכו לעתיד. אמנם ברכה קצרה וחסרת קרבה ורגש, אך משמעותה ברכת חיים וריבוי אנשיו בעתיד – "ויהי מתיו מספר"¹⁶.
4. שבט יהודה: יהודה נמצא אמנם במאזן חיובי, אך קטן מאוד ביחס למספרו הראשוני, שבעים וארבעה אלף. הדבר מעיד על הימצאות חוטאים בשבט זה, אשר אלמלא מותם, גידולו הטבעי של השבט היה גדול יותר. שבט יהודה, שיעקב אבינו מפליג כברכותו ובשבחי¹⁷ ואשר הוכר כאחד מבכורי השבטים ומנהיגם,¹⁸ זוכה אצל משה רבנו כברכה קצרה, אשר אין בה דברי שבת, אלא אדרבה, תפילה ובקשה שה' יסייע להם בעתיד להיחלץ ממצבים קשים.

13 ייתכן שנקראו ברכות על שם השבטים שאכן קיבלו ברכות משה או שמא יש בפסוק ציניות סמויה כלפי בני ישראל.

14 בראשית מה, כ.

15 שם מט, כה.

16 דברים לג, ו.

17 בראשית מט, ח-יא.

18 לדוגמה: דכהי"א ה, א-ב.

"ידיו רב לו ועזר מצריו תהיה".¹⁹

5. שבט בנימין: בנימין שוכן קרוב לאפרים מצד אחד ולשמעון מהצד השני, שני השבטים אשר חשאים היה הגדול מכולם. בכל זאת, שבט בנימין גרל באחוזים ניכרים מאוד. עובדה זו מביאה אותנו למסקנה, שבשבט זה כמעט ולא נמצאו חוטאים, אם בכלל. בנימין זוכה לברכה חמה ולבבית, "ידיד ה'", אשר עמד בניסיון ובפרץ. בית המקדש העתידי יימצא ברובו בשטח יהודה ורק חלקו הקטן בשטח בנימין, אך במעמד זה, מעדיף משה לשייך את בית המקדש לבנימין ולא ליהודה, "...ישכן לבטח עליו חפף עליו כל היום ובין כתפיו שכן".²⁰

19 רברים לג, ז.

20 שם שם, יב.

יצחק הרשקוביץ: תגובה להערותו של משה רחימי

קראתי בעיון רב את דבריו המרתקים של הרב ד"ר משה רחימי, שנכתבו כהשלמה וכהערה למאמרי שפורסם בבדד 21. למרבה הצער, לא קראתי קודם לכתובת מאמרי את מאמרו של הרב רחימי, "עצת בלעם: ספר דברים", טללי אורות ז (תשנ"ז), עמ' 20-52, שנוגע בין השאר בסוגיית המפקד השני בספר במדבר, ובשינויים שהתחוללו בין המפקדים. לו הייתי קורא מאמר זה לפני שכתבתי את מאמרי הייתי מפנה אליו, והתודה והברכה לו על שהעמידנו על מקור זה.

עם זאת, ברצוני להתייחס לתגובה שכתב על מאמרי, ובה הציע תזה שונה להסבר ההכרל בין מנייני השבטים מזו שהעליתי. דבריו נאים ומעוררי מחשבה, ואין בינינו מחלוקת מהותית ביחס לעיקרון שלפיו גודלו של שבט משקף, בין השאר, את מעמדו הרוחני. עם זאת, ברצוני להעיר על מגמתו של הרב רחימי בתגובתו, הגם שאינני חולק על תוכנה. דומני שדבריו הנאים לא יצאו מכלל דרשנות, וקשה להסתמך עליהם כבואנו לכונן הסבר פשטי למקרא. אבאר דבריי. הרב רחימי כתב דברים אלה:

בתקופה האחרונה במדבר, עת הלך והתגבש הרור החדש, נרקמה אט אט תנועת התנגדות למשה רבנו ולאליטה השלטונית הוותיקה, תוך ניסיונם של שבטים מסוימים לקבוע את מעמדם בשדרת השלטון העתידית. ייתכן ויש בו גם ניסיון לשבירת הברית ולהתנתקות מהקב"ה. שיאה של ההתקוממות היה בחטא בעל פעור. אירוע זה, יותר משנשא סממנים של חטא ערויות טמן בחובו אלמנטים של מרד גלוי ומתפרץ. תנועת התנגדות זו חילקה את העם לתומכים ולמתנגדים ולאילו שאינם נוטלים חלק במאבק ומתנגדים עם הרוח המצויה. אני מבקש להניח שהמאבק, ובעיקר בתקופת חטא בעל פעור, נשא אופי אלים ואף גבה חיים. אמנם התורה מספרת על המתים במגפה כעונש אלוקי על החטא, אך מספר המתים היה בפועל רב יותר.

אמנם, דרשה נאה היא זו, אך לאורך כל מאמרו לא הוכיח הרב רחימי את קיומה של תנועת התנגדות זו, את שפיות הדמים שייחס למאורעות שהתחוללו בעקבותיה, ואת השפעתה הרחבה על העם, אלא רק הניח את קיומם. הסיבה בגינה נדרשתי להסברים פשטיים על צמצום כוחם של השבטים הייתה רצוני למצוא בפסוקי התורה רמזים לכך ששבטים מסוימים הלכו בדרך שמנוגרת להוראת הקב"ה ומשה עבדו. דומני שהרב רחימי לא סיפק הסברים כאלה מתוך פסוקי התורה, כי אם מכוח דרשה חיצונית, נאה כשלעצמה. לפיכך, אין בידי כלים לאמוד את תקפותו של ההסבר שהציע הרב רחימי, אם כי הוא בהחלט מסתבר והגיוני. נקודה אחת מפריעה לי בהסבר זה, והיא שתיקתה של התורה על תנועה כל כך משמעותית וקשה. הרי כל הקורא את ספרי במדבר ודברים רואה כי תורתנו איננה מהססת לחשוף התנהגויות פסולות של אבותינו, ושורת התנהגויות אלה בסיפור התורני. משכך, מדוע דווקא תנועת התנגדות זו נרונה לרממה ולהתעלמות? אתמהא. אשך על כן, כאמור, דברי הרב רחימי ראויים ביותר ומעוררי מחשבה, אך אינני רואה כיצד

יצחק הרשקוביץ

הם יכולים להיחשב ביאור לפסוקי התורה, וכיצד הם מספקים מענה טוב לשאלות הפשט בתורה.
עם כל זאת, אני מודה לו על זווית הראייה המקורית והמחכימה.